

Елма И. Халиловић
Државни универзитет у Новом Пазару
elmahalilovic19@yahoo.com

ДРАМА *ЂУРАЂ БРАНКОВИЋ* МОМЧИЛА НАСТАСИЈЕВИЋА У КОНТЕКСТУ УСМЕНЕ ТРАДИЦИЈЕ¹

Апстракт: Рад се бави изучавањем мотивске, језичке, али и поетичке везе фолклорне традиције, и модерних поступака у Настасијевићевој драми *Ђурађ Бранковић*. Циљ рада је да покаже преобликовања фолклорног наслеђа у посве нов уметнички израз и да допринесе могућим интерпретацијама сложеног и подстицајног дела Момчила Настасијевића.

Кључне речи: савремена драма, усмена традиција, Бранковићи, трагедија, матерња мелодија.

Као савремену српску драму овде разматрамо драму двадесетог века, без неког конкретнијег временског одређења. Историјски услови у којима се рађала и развијала модерна драмска књижевност нису били завидни. Ратови који су обележили двадесети век, рекло би се да нису пружали погодно тле за развој драме, која са изузетком Стеријиног и Трифковићевог дела, није доживела исту експанзију као поезија и проза. Посебно се ова тврдња односи на драму између два рата, о чему сведочи и Мирјана Миочиновић која каже: „Стварању мита српске међуратне књижевности најмање су допринели драмски писци. Српска међуратна драма, оставимо ли Нушића по страни, не бележи ни један звездани тренутак” (Миочиновић 1987: 5). Ипак, накнадна изучавања унеколико су опозвала ову тврдњу. Експресионистичка драма, која је у великој мери остала у сенци моћног Нушићевог дела, открива се поново у савременим истраживањима. Тако обе књиге Иване Игњатов-Поповић (Игњатов-Поповић 2009, 2010) показују да је ово одбацивање ипак претерано, пошто су у овом периоду, поред дела која су оригинална у поступку настала и несумњиво вредна остварења, пре свега драмске гатке Ранка Младеновића.

Нова изучавања унеколико опозивају и оне теоријске текстове о српској драми двадесетог века у којима налазимо податак да драма није много одмакла од

¹ Рад је урађен у оквиру докторских студија из предмета Поетика драмских текстова у другој половини 20. века, а под менторством проф. др Бранке Јакшић-Провчи.

традиционалних оквира у којима се и раније кретала и да за то постоји неколико разлога. Ратни вихор којим је Србија била захваћена као да је зауставио евентуалну сарадњу српског позоришта са европским, а стиче се утисак као да су драмски писци, поготову међуратни, своја интересовања усмеравали ка прошлости желећи да из ње црпу снагу и теме за своја дела и идеје које су их прогониле.²

У међуратном периоду драме је писао и Момчило Настасијевић, који се више афирмисао као песник и прозни писац. Његова драмска остварења остала су у сенци збирке песама *Седм лирских кругова* или приповедака *Из тамног вилајета*. У Настасијевићевој заоставштини остало је пет драмских дела, од којих ми за ову интерпретацију издвајамо музичку драму *Ђурађ Бранковић*.

Ова драма у многоме демонстрира вечиту Настасијевићеву борбу између традиције и модерног, његову тежњу да покаже изницање модерног из традиције и понирање у њу. Отуда настаје и његова потреба за неговањем матерње мелодије. Драму *Ђурађ Бранковић* писац је написао у пет чинова, у сарадњи са братом Светомиром Настасијевићем, који је за драму написао музику. За разлику од већине Настасијевићевих драмских остварења ова драма је доживела премијеру у Народном позоришту 1940. године (Миочиновић 1987: 24). Драма приказује владавину Ђурађа Бранковића од тренутка његовог доласка на власт до смрти. Треба истаћи да је то веома дуг историјски период и да се Настасијевић задржао на кључним догађајима из живота овог властодржца. Поред Ђурађевог доласка на власт, то су зидање нове престонице Смедерева, удаја ћерке Маре за Мурата II, ослепљење принчева Стефана и Гргура и најзад Ђурађева смрт.

Миодраг Павловић у Настасијевићу не препознаје право драматичара, али налази да су, ипак, његова драмска остварења достојна његових поетских достигнућа (Види: Павловић 2000). Полазећи од становишта да Настасијевићеве драме имају посебан значај, пре свега, као карактеристичан израз његовог поетског начела, матерње мелодије, покушали смо да изворе ове музичке драме пронађемо у комуникацији с усменом традицијом.

Да је српска драматургија двадесетог века у посредованом дослуху са историјом, наглашава Љиљана Пешикан –Љуштановић, која додаје да „корпус научних или бар научно- популарних радова и расправа из домена историје није примарни извор и

² Види: Миочиновић, 5; Селенић, 6–81.

инспирација српских драматичара” (Пешикан-Љуштановић 2009: 31), већ су то, пре свега усмена поезија и предање. Када је о Настасијевићевим драмским делима реч, сматрамо да су њихова тематска изворишта оне најопштије представе које се обликују у свести српског народа и његовој традиционалној култури, укрштене с модерним књижевним тенденцијама његовог доба. Због тога с пуним правом можемо говорити о успостављању везе између модерне драме и усменог наслеђа.

Већ поменута драма *Ђурађ Бранковић* обилује народном традицијом, нарочито у мотивима. У првом чину, насловљеном *Монах* читалац се среће с мотивом смрти. Умире деспот Стефан, о чему грађане обавештава гласник. Међу окупљенима влада пометња, туга и страх. Оваквом расположењу предходи пророчка визија монаха који упозорава народ на предстојећу пропаст:

„МОНАХ: У срцима тама,
Богу на извору ври,
потекло на реке,
у жилама место крви грех!...
Иде ноћ без сванућа,
о, тешко теби створу!”(Настасијевић 1991: 48)

Ноћ без сванућа, за окупљене грађане, наговештава будућност – долазак Бранковића на власт. Овде се јасно уочава утицај усмене традиције, која је послужила Момчилу Настасијевићу у сликању лика Ђурађа Бранковића. Пометени и уплашени оним што долази грађани унапред осуђују Ђурађа, будућег владара:

„ГРАЂАНИ: Ал издаје, дедо,
Црне издаје син!
Крвника за посинка себи
зар је било?
Нећемо, нећемо Ђурђа!” (Настасијевић 1991: 51)

Потомак највећег издајника у српској народној традицији, Вука Бранковића, морао је, верује народ у Настасијевићевој драми, по неписаном правилу и сам бити издајник. Овај незаслужени жиг издаје и неверства, који је носио Ђурађ Бранковић препознају и историчари.

„Деспот Ђурађ Бранковић је био једна од најтаргичнијих личности наше прошлости. Као да је нека коб лежала на њему. Народно предање бацило је на његовог оца и његову породицу једну од најтежих анатема, која није заслужена. Он сам, (...) почео је своју историјску улогу извесним самосталним политичким потезима, који су му једно време ставили на чело не само жиг одметника него безмало и издајника” (Ђоровић 2001: 300).

Управо по овоме одваја се Настасијевићево виђење од усмене традиције која Ђурађа Бранковића памти као „неверу деспота Ђурђа” (Види: Пешикан-Љуштановић 2002: 96–111; Пешикан-Љуштановић 2007: 99; такође о овоме: Томин 2007: 109).

Чињеница је да историјске прилике нису биле повољне за Србију у време владавине Ђурађа Бранковића и да је он калкулисао на разне начине како би очувао границе српске државе. О томе сведочи и његова одлука да уда кћер Мару за султана Мурата II, што је са становишта усмене традиције било неопростиво, издајнички. Осуда иде даље, преноси се на Ђурађеву жену, Јерину.

„По једном броју песама судећи, проклетство бачено на Вука и његово ‘име и колено’ не заборавља се, али се, с мушког дела породице, преноси на жену странкињу, која се зове проклетом, и њену ћерку, турску царицу, која је, по правилу, везана само за мајку, као њена ‘ћерца миљезница’” (Пешикан-Љуштановић 2006: 56).

Овај мотив из усменог предања Настасијевић обилато користи у жељи да прикаже једну породичну, али и националну катаклизму. Тако у другом и у трећем чину Настасијевићеве драме представа о Јерини Бранковић ни мало не одудара од представе коју чува усмена традиција. У чину насловљеном *Зидање Смедерева*, Јерина је та која надгледа радове и оптерећује народ кулуком:

„ЈЕРИНА: (...) И знајте, себри,
деспоту казаћу Господару,
орним да претиче вам снаге,
на тежи нек вас метне рад!”(Настасијевић 1991: 56)

Народно предање о томе чува идентичну слику (*Старина Новак и кнез Богосав* СНП III, 1):

„Кад Јерина Смедерево гради,
„Па нареди мене у аргатлук,
„Аргатових три године дана,
„И ја вукох дрвље и камење
„Све уз моја кола и волове,
„И за пуне до три године
„Ја не стекох паре ни динара,
„Не заслужих на ноге опанке!”

Осионост и бездушност приписивани су Јерини Бранковић, можда зато што је пореклом била туђинка (Кантакузин)³, или због улоге коју су њена браћа имала у изградњи Смедерева, али разлози могу бити везани и за опште представе о жени (Види:

³ Туђинке су биле и све претходне српске владарке, неке, попут Јелене Анжујске чак и католкиње, па је слика о њима ипак сасвим различита.

Пешикан-Љуштановић 2007: 99–123; Томин, 2007). Момчило Настасијевић дословно прихвата усмено предање о проклетој Јерини:

„ЗРЉА: Ех, да јој се може, пусто,
Зазрела не би, Гркиња је то,
Растегла би нас од села до у град,
У конач истањила
Из ноћи у дан,
Од једног да створи још три,
Па мало би јој аргатије било!” (Настасијевић 1991: 56)

Иако је Настасијевић Јерину приказао у духу народног предања, лик њене ћерке, Маре Бранковић, доноси на посве другачији начин. Представа о њој више одговара историјским чињеницама него усменој традицији. Историјске чињенице говоре да се Мара удала за Мурата II без своје воље, из чисто политичких разлога, и да је то био један од дипломатских потеза Ђурађа Бранковића. „Деспот је и кћер жртвовао ‘притиснут муком ради откупа сопствене државе и отаџбине’”(ИСН II: 241).⁴ У драми, Мара је свесна ситуације у којој се налази њена земља и стоички подноси судбину, повинује се очевој вољи и одлази у Једрене:

„МАРА: (...) Јадни мој бабо,
Бреме олакшаћу твоје,
Робиња ма измећарка
Некрштену цару крвнику
Место невесте била!” (Настасијевић 1991: 65).

О ослепљењу Ђурађевић синова говори се у четвртој чини *Повратак слепих синова*. У њему се Момчило Настасијевић креће у оквирима историјских чињеница. Према историјским изворима, синови деспота Ђурађа, Стефан и Гргур били су заробљени, а касније и ослепљени, јер су путем преписке, одржавали везу са оцем. Султанија Мара није успела да им помогне, јер је помиловање издејствовано њеним залагањем, стигло касно.⁵ Усмена традиција чува веровање да је за ослепљење Стефана и Гргура крива Мара, као и њена мајка Јерина. Народна песма пева о изузетној окрутости царице Маре. (Види: Пешикан-Љуштановић 2007: 99–123)

⁴ Историјски извори о Мари Бранковић: ИСН II: 241–242, 251; Јиречек – Радонић I: 359–360, 364–365; Калић 2001: 159–161, 176; Поповић Ст. М. 2014; Стевановић 2003: 122–125; Ћоровић 2001: 306, 311; Ђук 1979: 53–97.

⁵ Исто.

Из усмене традиције Настасијевић преузима и лик војводе Кајице. Историјски прототип овог лика непознат је. Војвода Кајица је опеван као храбар и неустрашив витез који је дика и понос српског владара, његов штит и узданица:⁶

„Ј'о Каица, моје чедо драго!
„Дико моја свагда на дивану!
„Сабљо бритка свагда на мејдану!
„И крепости међу војводама!
„Сува злата Смедеревски кључи!
„Десно крило од српске крајине!
„Како ће те преболети баба!
„Како ће те оставити сама,
„Да ми чуваш на Бељацу стражу
„Брез промене докле је крајине!” (СНП II, 81)

И Момчило Настасијевић прихвата народну традицију о храбрости и јунаштву војводе Кајице. У његовој драми Кајица, у тренутку кад сазнаје за ослепљење Стефана и Гргура, говори:

„КАЈИЦА: Деспоте, оче,
Кајица уз тебе, ту сам,
мачу на стару још
не угасих жеђ!
Троструко светићу се,
То знај!”(Настасијевић 1991: 81)

Међутим, писац не преноси дословно усмено предање о Кајици, већ га приказује као човека који гаји дубоку љубав према Мари, што није познато ни у историјским изворима, али ни у усменој традицији. Овим се у музичку драму уноси романтично-мелодрамски елемент о кобној љубави жртвованој за интересе народа. Ипак, Настасијевић управо због тога, остаје на нивоу конвенционалне транспозиције традиционалних представа обликованих у усменој књижевности. Разлог може бити и сам жанр музичке драме, која се приближава једноставности оперског либрета.

Посебно место у драми *Ђурађ Бранковић* заузима мотив клетве. Клетва, посредно или непосредно изречена, призива зло на онога коме се упућује.

„Изречена с јаким емотивним интезитетом, већином као згуснуто осећање мржње, у срдитој немоћи, као освета или као првенствено средство претње, заснива се на веровању у магијску моћ речи” (Пешић; Милошевић-Ђорђевић 1997: 115).

Јерина је вишеструко проклета. Проклињу је кулучари:

„КУЛУЧАРИ: Проклета, проклета,

⁶ Види: Пешић; Милошевић-Ђорђевић 1997: 111; такође: Халиловић 2010: 88.

За Бога не зна, за душу!”(Настасијевић 1991: 57),
али и жене
„ЖЕНЕ: Проклето, проклето јој било” (Настасијевић 1991: 57)

Клетва звучи језиво и пророчки. Наслућује се апокалипса и зло које долази. Момчило Настасијевић у потпуности претаче усмено предање у свој уметнички доживљај, окривљујући Јерину. Познато је да пропаст лозе Бранковића народна песма објашњава и клетвом којом је Максим Гргуревић проклео Јерину што је дала ћерку за Отомановиће (СНП II, 80):

„Бог т' убио, моја стара бако!
„Куд је дала уз'о час је дала!
„С њоме дала земљу и градове!”

У овој музичкој драми чује се и коледарска песма, у последњем петом чину. Познато је да коледарске песме припадају обредним песмама, које су се певале у време зимске краткодневице 21. децембра с циљем да отерају зиму, да подстакну рађање сунца, плодност (Пешић, Милошевић-Ђорђевић 1997: 118). У овој сцени песма је антипод онеме што следи. Драма се завршава трагично, пророчком визијом монаха из првог чина, али још страшнијом и мрачнијом. Стиче се утисак да је апокалипса близу. Песник који је тражио спас у пропасти покушава да затвори круг. Али у свакој крајњој тачки круга указује се почетак.

У свом целокупном стварању Настасијевић је трагао за матерњом мелодијом, за оним укорењеним звуком који носимо још из мајчине утробе, а препознајемо га у басмама предака, клетвама и причама о проклетствима и јунаштвима.⁷ Трагање за матерњом мелодијом у драми *Ђурађ Бранковић* тесно је повезано са усменом баштином. Настасијевићева интерпретација културно- историјског наслеђа и показује његов нагон да запева оно о чему су уз гусле певали његови преци. И сам песник наводи да се матерња мелодија у тренутку када више не може да се пева претаче у други поетски израз, у овом случају драмски (Види: Настасијевић 1966), а у музичкој драми *Ђурађ Бранковић* рефлектује се и део елементарности изворног предања.

Литература:

Игњатов-Поповић, Ивана. 2009. *Ликови у српској експресионистичкој драми*. Нови Сад:

⁷ Види: Настасијевић, 395.

- Позоришни музеј.
- Игњатов-Поповић, Ивана. 2010. „Симболика драмских гатки Ранка Младеновића”.
Зборник Матице српске за сценске уметности и музику. Нови Сад, бр. 42: 97–114.
- Историја српског народа II*. 1982. Београд: СКЗ.
- Лиречек, Константин. 1978. *Историја Срба I*. Београд: Слово љубве.
- Калић, Јованка. 2001. *Срби у позном средњем веку*. Београд: Службени лист СРЈ.
- Карацић, Стефановић, Вук. 1985а. *Српске народне пјесме II*. Београд: Просвета – Нолит.
- Карацић, Стефановић, Вук. 1985б. *Српске народне пјесме III*. Београд: Просвета – Нолит.
- Миочиновић, Мирјана. 1987. *Драма између два рата*. Београд: Нолит.
- Настасијевић, Момчило. 1966. *Изабрана дела, књига 1*. Загреб – Београд – Сарајево:
 Напријед – Просвета – Свјетлост.
- Настасијевић, Момчило. 1991а. *Драме. Сабрана дела*. Горњи Милановац – Београд: Дечје новине – СКЗ.
- Настасијевић, Момчило. 1991б. *Есеји, белешке, мисли*. Сабрана дела. Горњи Милановац – Београд: Дечје новине – СКЗ.
- Павловић, Миодраг. 2000. *Есеји о српским песницима*. Београд: Просвета.
- Пешикан-Љуштановић, Љиљана. 2002. *Змај Деспот Вук – мит, историја, песма*. Нови Сад: Матица српска.
- Пешикан-Љуштановић, Љиљана. 2007. „Свете и проклете – жене из породице Бранковић у историји и усменој традицији”. *Станаја село запали*. Нови Сад: Дневник. Новине и часописи.
- Пешикан-Љуштановић, Љиљана. 2009. „Песма о изузетном јунаку и драма о жени с тајном”. *Кад је била кнежева вечера?* Нови Сад: Позоришни музеј, 31–52.
- Пешић, Радмила; Милошевић-Ђорђевић, Нада. 1997. *Народна књижевност*. Београд: Требник.
- Поповић, Михаило Ст. 2014. *Мара Бранковић. Жена између хришћанског и исламског културног круга у 15. веку*. Превела с немачког Бранка Рајлић. Нови Сад: Академска књига
- Селенић, Слободан. 1977. *Антологија савремене српске драме*. Београд: СКЗ.
- Стевановић, Миладин. 2003. *Деспот Бурађ Бранковић*. Београд: Књига комерц.
- Томин, Светлана. 2007. *Књигољубиве жене српског средњег века*. Нови Сад: Академска књига.
- Ђоровић, Владимир. 2001. *Историја Срба*. Ниш: Зограф.
- Ђук, Ружа. 1979. „Царица Мара”. *Историјски часопис*, књ. XXV–XXVI. Београд: Историјски институт – Просвета, 53–97.
- Халиловић, Елма. 2010. *Слепа Живана – како и зашто*. Рашка: Градац.

Elma I. Halilović

THE DRAMA *DURAD BRANKOVIĆ* BY MOMČILO NASTASIJEVIĆ IN THE CONTEXT OF ORAL TRADITION

Summary

The paper deals with studying of a motif, language, but also poetic connection of folklore tradition and modern procedures in the drama by Nastasijević *Đurađ Branković*. The aim of the paper is to show re-forming of folklore heritage into a completely new artistic expression and to contribute to possible interpretations of the complex and stimulating work of Momčilo Nastasijević.

Key words: modern drama, oral tradition, the Brankovići, tragedy, mother tongue melody.